

A családtagok szerepe a kormányzó-kultusz alakulásában, a Horthy-korszakban

© Olasz Lajos

Szegedi Tudományegyetem JGYPK

olasz@jgypk.u-szeged.hu

Az első világháború elvesztése, a két forradalmat kísérő belső krízishelyzet és a trianoni békeszerződés okozta gazdasági és politikai problémák közepette kiépülő új állami berendezkedés stabilizációja és társadalmi legitimitációja szempontjából nagy jelentősége volt az államfői pozícióba emelt Horthy Miklós körül fokozatosan kiépülő kultusznak. A kormányzóval kapcsolatban a közvélemény széles köreiben megjelenő kép az megmaradt ország biztonságát szavatoló és az elcsatolt területek majdani visszaszerzésének reményét hordozó, a belső zűrzavart felszámoló, a nemzeti tradíciókat, a keresztény konzervatív értékeket és az alkotmányos intézmények tekintélyét helyreállító államférfi személyét tükrözte. Az 1920-as évek első felében a kormányzó imázsát elsősorban a vaskézzel rendet teremtő, a nem kívánt jelenségekkel szemben katonai szigorral fellépő Fővezér szerepköre határozta meg. A korabeli propaganda szerint, a haza megmentése, vagy ahogyan Manno Miltiades ismert plakátja ábrázolta, az „ország hajójának” biztonságos kikötőbe vezetése a háborgó tengeren, különleges képességeket, elszántságot, fegyelmet és nem konvencionális politikai megoldásokat követelt, amire csak a legkiválóbb magyar katonák egyike, Horthy lehetett képes. A katonai tetteivel, hadi érdemeivel emlegetett, gyakran a katonái között mutatkozó vezér képének megrajzolásánál a család csak másodlagos szerepet kapott, nem volt még önálló politikai funkciója (Romsics, 2008:216-218).

A kormányzó felesége, Purgly Magdolna a magyar középbirtokos családok hagyományainak megfelelően a családi háttér biztosítását, a jó feleség és jó anya szerepkörét tartotta legfőbb feladatának. Ezzel támogatta a katonai ranglétrán egyre magasabb beosztásokba jutó, majd hirtelen az ország élére kerülő férjét. A család két leánya közül Magdolna 1918-ban (16 éves korában) meghalt, Paulette pedig fiatal kora óta súlyos tüdőbetegséggel küzdött, a közélettől távol tartotta magát. Az idősebb fiú, István 1928-ban gépészmérnöki diplomát szerzett, és hosszabb külföldi utazás után, 1930-tól a MÁVAG alkalmazásában állt. A fiatalabb fiú, ifj. Horthy Miklós a keszthelyi gazdasági akadémián fejezte be tanulmányait. Elvileg ő kezelte a család birtokait, a gyakorlatban azonban különböző bankoknál és kereskedelmi vállalatoknál töltött be vezető pozíciót. A két fiú a hasonlóan magas társadalmi állású családok fiaihoz hasonlóan az „aranyifjak” gondtalan életét élte. Számos szóbeszéd járta az éjszakai életben viselt dolgaikról, gáláns kalandjaikról (Tilkovszky, 1999:40; Szilágyi – Sáringer, 2002:18).

Az 1930-as években a kormányzó szerepfelfogása, és ezzel párhuzamosan a róla kialakított kép, az államfőkultusz jelentős változásokon ment át. A kiéleződő nemzetközi helyzet és az országon belül megerősödő jobboldali radikális törekvések közepette fokozottabb szerep hárult a kormányzóra a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés megőrzése, a szélsőségek visszaszorítása terén. A

lakosság nagy része által elfogadott mérsékelt konzervatív politikai kurzust, az élet minden területén megjelenő keresztény nemzeti értékrendet Horthy személyesítette meg, de az ország gazdasági megerősödésének garanciáját is sok ember benne látta (Szabó, 1984:497-498).

A korszak második felében az államfő kultuszában a jobboldali radikális eszmekörhöz tartozó sajátosságok, a katonai kormányzás vagy a közvetlen tekintélyelv alkalmazása fokozatosan háttérbe szorult. A korábbinál kisebb hangsúlyt kapott a sors által idevezérelt katona alakja, és a kormányzó egyre inkább a társadalom által választott vezetőként, az emberekkel patriarchális viszonyban élő, engedelmességet váró, de a boldogulásukat is biztosító, megértő államfőként jelent meg. Horthy honmentő és rendteremtő érdemei nem tűntek el a propagandából, csak ezeknél nagyobb figyelmet kaptak más szempontok, mindenekezt az „országépítő”, az államügyeket a jó gazda gondosságával intéző államférfi, a szociálisan érzékeny és erejét, hatalmát magából a társadalomból merítő uralkodó habitusa. A Horthy Miklósról rajzolt kép nem a korszak diktátoraira emlékeztetett, hanem sokkal inkább a kortárs uralkodói kultuszokkal, az európai királyi családokat jellemző társadalmi megjelenéssel mutatott rokonságot (Püski, 2006: 39; Romsics, 2008:228).

Az 1930-as évektől a kormányzat részéről már egyre tervszerűbb és átgondoltabban folyt a kormányzó kultusz építése. Az államfő népszerűsítésénél alkalmazott megoldások, eszközök, technikák sora jelentősen kibővült. A korábban elsősorban az ünnepnapokhoz, évfordulókhoz kötődő, és alapvetően a közélet színterein megjelenő kultusz jelenléte folyamatossá vált, és az élet minden területén jelentkezett. A megszorodó nyilvános szereplések, a rendszeres sajtóhíradások, a filmhíradó, a könyvkiadás, a közterek és intézmények elnevezése, a róla készült ábrázolások széleskörű elterjedése vagy az arcmásával megjelenő pénzérmék révén, a kormányzó személye a társadalom legszélesebb köreire is nagy hatást gyakorolt, a hétköznapi élet részévé vált. A legkisebb településre, a családi otthonokba is eljutott, és a legtöbb ember számára valamilyen személyes vonatkozást is kapott (Szabó, 1984:497).

Ebben a helyzetben, az államfő új megközelítésben történő bemutatása, a „nemzet atyja” szerep lehetővé tette, sőt kifejezetten igényelte is a Horthy család tagjainak szélesebb közéleti reprezentációját, fokozottabb bevonásukat a kormányzó kultusz erősítésébe. A propaganda azt közvetítette, hogy a kormányzó apaként érez és gondoskodik a nemzetről, és a családok nyugalomát és békés kibontakozását tekinti az egyik legfőbb értéknek: Ez azonban törvényszerűen a figyelem központjába emelte a saját családját is. A magányos diktátorok karizmatikus vonzásával szemben a magyar államfőt hagyományos családi élete és értékrendje tette a társadalom számára még inkább emberközelivé.

A családtagokról kialakuló kép, az ő hétköznapi megítélésük jelentős mértékben erősíthette a kormányzó elfogadottságát, népszerűségét is. Horthy Miklósné, a kiemelt közjogi méltóságot betöltő politikusok feleségeihez hasonlóan elsősorban a szociális segítség, a jótékonykodás, a rászorulóknak való adakozás, illetve a gyermekvédelem területén vállalt közéleti szerepet. Különböző asszony szervezetek, egészségügyi és szociális programok tiszteletbeli elnöki vagy védnöki feladatai mellett aktívan és kezdeményező módon lépett fel a nehéz anyagi körülmények között élők és a nélkülöző gyerekek társadalmi támogatása érdekében. Közvetlen magatartása, családcentrikussága és kötelességtudata széleskörű szimpátiát biztosított a számára (Sipos, 2000:23-24).

Ebből a szempontból jelentős változást hozott 1938, a Szent-István emlékév programjai, és a Magyarországon megrendezett eucharisztikus világkongresszus.

Mivel az államfő református vallású volt, az egyházi események során gyakran római katolikus feleségére hárult a hivatalos reprezentáció. Egy 1939-ben kiadott, a kormányzó húsz éves országlását köszöntő jubileumi kötetben már külön fejezetben emlékeztek meg róla. Ettől kezdve, mind több olyan híradás, újságcikk, fénykép jelent meg róla, amely közéleti tevékenységét hangsúlyozta, ahogyan a szociális kérdésekben tájékozódik, vagy felhívást intéz a rádióban, leadja szavazatát a választáson vagy személyesen irányítja a karácsonyi segélyakció lebonyolítását. A későbbiekben rendszeres szereplője lett a médiának. Fellépett a visszacsatolt területeken élő ellátatlanok segélyezése, a fronton harcoló katonák otthoni élelemmel, meleg ruhával történő ellátása érdekében. Személyes tekintélyével támogatta a Vörös Kereszt hazai munkáját. Új szociális és gyermekintézményeket avatott, betegeket, sebesülteket látogatott. Tiszteletből, több intézmény (pl. a Budapesti Baleseti Kórház), illetve szociális akció róla kapta a nevét, de a főváros XIII. kerülete is a Magdolnaváros nevet vette fel. Mindez jól beleillett a nehéz, háborús helyzetben a lakosság gondjaiban osztozó, lehetőségeihez mérten segíteni igyekvő államfőfeleség imázsába. Horthyné természetesen nem politikai megfontolásból, hanem belső indíttatásból, kötelességérzetből folytatta ezt a tevékenységet, a kormányzati média azonban igyekezett ezt propaganda célokra is felhasználni, az összetartozás-tudat és a biztonságérzet megerősítésére, valamint a kormányzó népszerűségének növelésére (Sipos, 2000:24; Gulácsy, 1940:4).

A kormányzó két fia, akik korábban inkább csak fejtörést okoztak apjuknak, az 1930-as évek végén megváltozó magatartásukkal szintén hozzájárultak a fennálló rendszer és az országot vezető államfő népszerűségének növeléséhez. Ifj. Horthy Miklós 1939-ben külügyi szolgálatba lépett, kinevezték brazíliai magyar követnek. Az idősebb fiú, István ekkorra már a vezérigazgató-helyettes posztjáig jutott a MÁVAG-nál, a következő évben pedig az ország legnagyobb állami vállalata, a MÁV élére került. Ez mindkettőjük esetében a korábbinál fontosabb megbízatást és egyben nagyobb felelősséget jelentett. Bár a magánéletükkel kapcsolatos pletykák végleg nem szűntek meg, azt a legtöbben elismerték, hogy a fiúk sikeresen helytálltak új szerepükben, kiválóan teljesítették a feladataikat, szorgalmukkal és kötelességtudó magatartásukkal ezúttal már megfelelték a családjukról kialakított pozitív képnek (Szilágyi & Sáringer, 2002:39-41; Czettler, 2000:112).

A figyelem elsősorban a hazai közéletben egyre gyakrabban szereplő, számos fontos társadalmi megbízatással rendelkező Istvánra irányult. A MÁV elnökeként államtitkárrá kinevezett, az országgyűlés felsőházába beválasztott, és egy sor más vezető funkciót ellátó fiatalember szakítva korábbi életvitelével, 1940-ben gyors elhatározással megnősült, feleségül vette Edelsheim Gyulai Ilona grófnőt, egy befolyásos arisztokrata család leányát. Mivel a kormányzói kultusz azt közvetítette, hogy a Horthy család sorsa elválaszthatatlanul összeforrt a magyar társadalommal, az örvendetes családi esemény egyben politikai funkciót is betöltött, a pozitív rendszerpropaganda részévé vált. A fényes külsőségek között megtartott, a média révén széles publicitást kapó rendezvény a háborús Európában a béke szigetének mutatta Magyarországot, reményteli jövőképet sugallt, a biztonság, a családi boldogulás ígéretét hordozta. A korábban igen ellentmondásos megítélésű Horthy István megkomolyodásáról, felelősségteljes gondolkodásáról tanúskodott, ami már jobban megfelelt a fontos gazdasági és társadalmi tisztségeket betöltő fiatalemberrel szembeni várakozásoknak, és alkalmassá tette, akár magasabb politikai pozíciók betöltésére is (L. Nagy, 1990:196).

Ebben az időszakban vált egyre fontosabb kérdéssé a kormányzó utódlásának, illetve szükség esetén történő helyettesítésének ügye. Bár a 73. évében járó Horthy

kiváló egészségnek örvendett, a háború kiterjedése, a kelet-európai határok megváltozása, illetve a hazai szélsőjobboldal egyre erőteljesebb fellépése arra intette a politikai vezetőköröket, hogy egy napra sem maradhat államfő nélkül az ország. Gondoskodni kell megfelelő utódról vagy helyettesről, aki Horthy akadályoztatása esetén átveheti a legfőbb hatalom gyakorlását, és azt a kormányzóhoz hasonló szellemben, a korábbi politikai irányvonalnak megfelelően látja el megőrizve az ország szuverenitását és alkotmányos parlamenti berendezkedését. Horthy Miklós egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy az adott körülmények között csak idősebb fiát tudná elképzelni az ország élén, akit utódlási joggal felruházott kormányzóhelyettesnek kívánt választatni (Orbán & Vida, 1990:55-58).

A Horthy Istvánnal kapcsolatos politikai tervek megkövetelték, hogy a magas beosztás várományosát, megfelelő propagandával mutassák be a szélesebb közvélemény előtt. Mivel a kormányzó fia korábban politikai tevékenységet nem folytatott államférfiúi érdemeiről nem lehetett beszélni, ezért népszerűsítése más területekre összpontosított. Az ifjú Horthy körül 1941-től lassan önálló kultusz kezdett kiépülni, amely természetesen szorosan kapcsolódott az apja államfői imázsához, részben abból táplálkozott, ugyanakkor a saját eszközeivel erősítette is azt. A Horthy Istvánt bemutató propaganda tehát kettős természetű volt. Igyekezett hangsúlyozni az azonosságokat apa és fiú között, hogy a kormányzó tekintélye, elismertsége segítse fia elfogadtatását – ugyanakkor fontos különbségeket is meg kellett fogalmaznia, hogy a kormányzóhelyettesi pozíció várományosa önálló politikusi egyéniségnek tűnjön. Személye kapcsán nagyobb hangsúlyt kapott a modernitás, a gazdasági és társadalmi reform lehetősége, a tradíciókat tisztelő, de azokat egyben megújító korszerű felfogás. A vele foglalkozó írások, híradások, ábrázolások gyakran, mint a „jövő emberét” mutatták be (Dömötörfi, 1990:25).

1942 februárjában az országgyűlés valóban kormányzóhelyettesé választotta Horthy Istvánt, de az új közjogi méltóság jogkörét időközben annyiban módosították, hogy az nem tartalmazta az automatikus utódlás lehetőségét. Így a kormányzót csak helyettesíthette a fia az államfői feladatok ellátásában, de Horthy Miklós nem kapott előzetes garanciát arra, hogy István fogja majd követni az ország élén. A választás időszakában a szélsőjobboldal mindent elkövetett, hogy megakadályozza a két Horthy által képviselt mérsékelt, parlamentáris és nyugat irányában is nyitott politikai vonal megerősödését. Mivel a választás lebonyolítását megakadályozni alkotmányos eszközökkel nem tudta, megpróbálta a jelöltet elhitelteleníteni. A radikális erők igyekeztek egy ellenkultuszt felépíteni. A nyilas párt rendkívül durva hangnemű lejáratási kampányba kezdett. Felvonultatták Horthy István és általában a Horthy család ellen mindazokat az érveket, a megalapozott kritikáktól a légből kapott vádaskodásokig, melyekkel az ifjú Horthy alkalmatlanságát, s ezzel közvetve a kormányzó elfogultságát, szűklátókörűségét, dinasztikus törekvéseit igazolhatták. A szélsőjobboldal próbálkozása azonban ellenkező hatást váltott ki. A mérsékelt politikai körök, saját belső vitáikat félretéve mind felsorakoztak a kormányzó mögé. A hivatalos propaganda pedig a sértő támadásokkal szemben még inkább magasztalta Horthy Miklóst és családját (Czettler, 2000:113; Sakmyster, 2001:257-258).

Időközben egyre nagyobb hangsúlyt kapott az államfői család kultuszában egy új családtag, Horthy Istvánné. Esküvőjüket követően a fiatalasszony először a politikusefeleségek szokványos szerepkörében jelent meg. Férje pozíciójából adódóan számos felkérést kapott jótékonyági rendezvényeken, szociális programokon való részvételre. 1941-ben megszületett a kislánya (a kormányzó első fiúunokája). Mindezek nyomán a hitvesét támogató feleség a jó anya és a nehéz helyzetben élő emberek iránt empátiával viseltető úriasszony képe rajzolódott ki róla. Hamarosan kiderült

azonban, hogy Edelsheim Gyulai Ilona sokkal színesebb egyéniség, aki rendkívül önálló, akit komolyan foglalkoztatnak a közéleti kérdések, aki meggyőződésből igyekszik segíteni a rászorulókon, akit emellett érdekel a technika, és rendszeresen sportol. A vele kapcsolatban közvetített kép fokozatosan megváltozott, egyre inkább a modern, öntudatos magyar nő jelképeként ábrázolták. Sajátos helyzete és megnyerő személyisége révén Horthy Istvánné széles körben népszerűvé vált. Az érdeklődés iránta különösen 1942 nyarán nőtt meg, amikor a kormányzóhelyettes a 2. magyar hadsereggel frontszolgálatra indult, mint vadászrepülő főhadnagy, a Don folyóhoz. Ebben az időszakban a média kitüntetően nagy figyelmet fordított a tevékenységére, társadalmi feladatainak, önkéntes ápolónői szolgálatának, de akár pilótaképzésének részletes bemutatása a kormányzói kultusz tekintetében a távollévő Horthy István szerepét pótolta (Edelsheim Gyulai, 2000:123-128).

1942. augusztus 20-án Horthy István a fronton, egy harci bevetés közben repülőgéppel lezuhant és életét vesztette. Családján kívül az ország lakosságának jelentős részét őszintén megrendítette a tragikus eset. A kormányzati propaganda igyekezett a kormányzóhelyettes halálát is felhasználni az államfő körüli kultusz építésében. Az ifjú Horthyt a hősiesség, a kötelességteljesítés, a nemzetért való áldozatvállalás példájaként állították az emberek elé. Horthy István kultusza a halálát követően még inkább kiterjedt. A Szent István napján bekövetkező, minden részletében nem tisztázott baleset, a dicsőítő megemlékezések, a tiszteletére alkotott törvény, a róla megjelenő könyvek és cikkek, a nevét felvevő közterek, intézmények sokasága, de még a szélsőjobboldal részéről megnyilvánuló méltatlan támadások is hozzájárultak, hogy alakja köré legendák szövődjenek. Sokan úgy tartották, hogy náciellenes és nyugatbarát beállítottsága miatt a németek vagy a magyar szélsőjobboldal merényletének áldozatául esett. Mindez tovább erősítette a kormányzó iránti bizalmat és tiszteletet, ami végső soron rendszerstabilizáló szerepet játszott (Horthy, 2011:272-275).

A háborús nehézségek közepette a kormányzót népszerűsítő propagandában a múltbéli érdemek, a katonai dicsőség vagy az országgyarapítás ugyan továbbra is fontos helyet töltött be, de mellettük a családi értékek hangsúlyozása mind nagyobb teret kapott. Egyre fontosabb kultuszelemmé vált a Horthy família mintaalkotó szerepe. Hangsúlyozták, hogy a kormányzói család ugyanazt éli át, amit sok egyszerű állampolgár, osztozik az emberek örömeiben, bánatában, ugyanúgy próbál megbékélni a veszteségekkel és bizakodni a jövőben, ahogyan azt számos más család teszi. A médiában a kormányzó magánemberi arca is gyakrabban megjelent, de a fiát gyászoló apa, vagy az unokájával foglalkozó nagypapa képe azonban nem vált általánossá, hiszen egy háborúban álló ország államfője nem mutathatott gyengeséget, reményvesztettséget, hanem mindig határozottságot, tettekeséget, bizakodást kellett sugározni (Olasz, 2007:427-428).

Ezért az egyre nagyobb szerepet kapó családkultusz Horthy Istvánnéra fókuszált. A kormányzóhelyettes feleségének imázsa időközben jelentősen megváltozott, és a modern, független nő képével szemben, inkább a családi gondokkal szembenező, özvegyen maradt fiatal anyaként jelent meg a nyilvánosság előtt. A vele kapcsolatos korábbi témák, a társasági és kulturális események, a sport, a divat háttérbe szorultak, és a jótékonykodás, a szociális feladatok, a sebesült katonák, illetve az özvegyek és árvák érdekében végzett társadalmi munka vette át a főszerepet. A Horthy-család körül kiépülő kultuszban szerepet kapott a kormányzóhelyettes kisfia is. Az alig kétéves gyermek sorsát széleskörű érdeklődés kísérte. 1942-től kezdődően egyre gyakoribb szereplője lett a híradásoknak, rendszeresen jelentek meg róla írások és fényképek a lapokban. Nyilvános szerepeltetése kapcsán a

propaganda egyrészt az összetartozás-tudatot igyekezett erősíteni, másrészt a túlélés, az újrakezdés lehetőségét támasztotta alá. E beállítás közvetlen politikai üzenete az volt, hogy ahogyan az államfői család képes megújulni a súlyos veszteségek ellenére, a kormányzó vezetése alatt az egész országra, valamennyi családra reményteljes jövő várhat (*Függetlenség*, 1942. október 10:3; *Országépítés*, 1942. október 15:1).

Az elvesztett háború, a megbukott és levert forradalmak és az idegen megszállás zűrzavara után lassan konszolidálódó magyarországi viszonyok között meghatározó fontosságú volt az új államfő és az általa fémjelzett politikai törekvések széleskörű támogatottsága, társadalmi legitimációja. Ezt a célt szolgálta többek között a már 1919-től meginduló tudatos kultuszépítés. A kezdetben mindenre elszánt, vaskezű Fővezérként ábrázolt Horthy alakjának később békebeli, türelmes és gondoskodó államférfivá szelődése nyomán a kormányzó körül épülő kultuszban mind nagyobb jelentőséget kapott a családtagok szerepe. A kormányzó feleségének, fiának, menyének és unokájának a kormányzati propagandában megjelenő képe Horthy Miklós népszerűsítését, az iránta megnyilvánuló bizalom növelését volt hivatva szolgálni, és ezzel, a kiéleződő külső és belső feszültségek közepette, az államfő pozícióját, a fennálló politikai berendezkedés stabilitását erősítette.

Irodalomjegyzék

- CZETTLER Antal (2000). *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Budapest: Magvető.
- DÖMÖTÖRFI Tibor (1990). A Horthy-kultusz elemei. *História*, 12 (5-6), 23-26.
- EDELSHEIM GYULAI Ilona (2000). *Becsület és kötelesség*. I. köt. Budapest: Európa. *Függetlenség*, 1942. október 10.
- GULÁCSY Irén (1940). A kormányzó hitvese *Képes Vasárnap*, 1940. március 3.
- HORTHY Miklós (2011). *Emlékirataim*. Budapest: Európa.
- L. NAGY Zsuzsa (1990). Amerikai diplomaták Horthy Miklósnál 1920-1944. *Történelmi Szemle*, 32 (3-4), 173-196.
- OLASZ Lajos (2007). *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941-1944)*. Budapest: Akadémiai.
- ORBÁN Sándor, & VIDA István (szerk.) (1990). *Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944*. Budapest: Zrínyi. *Országépítés*, 1942. október 15.
- PÜSKI Levente (2006). *A Horthy-rendszer 1919-1945*. Budapest: Pannonica.
- ROMSICS Ignác (2008). Horthy-képeink. In: Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány* (pp. 213-252). Budapest: Osiris.
- SAKMYSTER, Thomas (2001). *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918-1944*. Budapest: Helikon.
- SIPOS Péter (2002). A kormányzó hitvese. *História*, 24 (2), 20-24.
- SZABÓ Miklós (1984). Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In Laczkó Miklós (szerk.), *A két világháború közötti Magyarországról* (pp. 479-504). Budapest: Kossuth.
- SZILÁGYI Ágnes Judit, & SÁRINGER János (2002). *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*. Budapest: Holnap.
- TILKOVSKY Loránt (1999). Kálmán Imre, a világhírű bécsi operett szerző és az Anschluss. *Holocaust Füzetek*, 9 (13), 35-41.